GRADA

Jiří Šimek, Vladimír Špalek

FILOZOFICKÉ ZÁKLADY LÉKAŘSKÉ ETIKY

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umisťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

GRADA®

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

OBSAH

1 Úvod **7**

2 Postmoderní doba **10**
2.1 Projekt moderny 10
2.2 Zdroje moderního myšlení 11
2.3 Moderní doba ve dvacátém století 17
2.4 Kritické reflexe moderní doby 18
2.5 Nástup postmoderny 20
2.6 Zdroje postmoderního myšlení 22
2.7 Problém smyslu 24
2.8 Problém pravdy v současné epoše 27

3 Fenomén zdravotní péče **33**
3.1 Hermeneutická situace zdravotníků a pacientů 39

4 Kdo je člověk a jaký je jeho svět **44**
4.1 Úvod 44
4.2 Martin Heidegger 47
4.3 Jan Patočka 60
4.4 Emmanuel Lévinas 75

5 Problém tělesnosti **81**

6 Morálka **102**

Závěr **112**

1 ÚVOD

O poslání a smysluplnosti filozofie se odedávna vedou vášnivé a rozličné spory. V nekončící debatě můžeme narazit na nejrůznější postoje, od takových, kdy je filozofie představena jako něco navýsost závažného až posvátného (viz např. Platonova jeskyně), až po takové, kdy je filozofie zcela znevažována a vykázána kamsi na periferii jako zcela zbytečné úsilí hrstky neužitečných intelektuálů. Avšak skutečnost, že filozofie v naší kultuře existuje již několik tisíciletí, můžeme přece jen pokládat za doklad jejího určitého významu a možná i potřebnosti. Zdá se však, že filozofická reflexe člověka a jím prožívaného světa uskutečňovaná bez pomoci měřicích přístrojů, kdy jediným „nástrojem" je pouhá myšlenka, je pro mnohé z nás pomocníkem pro porozumění sobě a pro orientaci ve světě, který žijeme. Po filozofii se člověk ohlíží zejména tehdy, když se zabývá problémy, které jsou pro něho relevantní a jejichž uchopení považuje za potřebné, avšak tzv. praktická řešení nejsou po ruce.

Starořecký filozof Thales prý jednou, procházeje se v hlubokém filozofickém zamyšlení a pozoruje hvězdy, spadl do jámy. Thrácká služka se mu kvůli tomu vysmála. Tato historka může posloužit dokonce jako definice filozofie: „Filozofie je takové usilování, kterému se služky smějí." Avšak nikoli bezdůvodně jsme nedůvěřiví k jalovému mudrování, které ignoruje reálné překážky a stojí tak člověku v cestě k nalezení smyslu v jeho životě. Abychom však díky nedůvěře neupadli pro změnu do nezávazného uvažování, které by nikomu nevadilo, ale také nic nedalo, rozhodli jsme se hledat ve filozofickém odkazu podněty využitelné v praktickém životě dnešního člověka i v praxi současné medicíny. Pokusili jsme se jistou populárně-naučnou formou zprostředkovat některé filozofické pohledy těm čtenářům, kteří chtějí ve svém rozumění světu jít do větší hloubky a nemají dostatečnou předběžnou průpravu ve filozofii, aby mohli tuto práci vykonat sami.

Okruh témat, která jsme vybrali, vychází z potřeb lékařské etiky. Ve výběru jsme byli vedeni jednak profesním zaměřením obou autorů vyučujících filozofii a etiku na lékařské fakultě a spolupracujících na grantovém úkolu, jehož jedním z cílů je ozřejmit filozofické základy současné lékařské etiky, jednak povahou lékařské etiky jako takové.

Stephen Toulmin se v jednom svém textu zamýšlí nad rolí lékařské etiky v současné filozofii a dochází k závěru, že nutnost řešit každodenní problémy

lékařské etiky pomohla obecné etice vrátit se ke kontaktu se světem současného člověka [1]. Jestliže hledáme filozofické základy lékařské etiky, nezbývá než vybírat právě ta témata, která vycházejí z reflexe otázek vynořujících se v souvislosti se zdravím a nemocí, a z reflexe problémů aktualizujících se v kontextu konfrontace s konečností lidského života. Jde o témata týkající se každého člověka a uchopitelná jen v konkrétních souvislostech jeho existence.

Publikace, kterou zde předkládáme čtenářům, nemůže a nechce sloužit jako náhrada studia původních filozofických textů. Jejím účelem je spíše podat přehled závažných koncepcí, chce být více průvodcem po relevantních filozofických vhledech než nezávislým filozofickým textem. Především by měla pomoci zájemcům o problematiku lékařské etiky, aby porozuměli filozofickým základům, ze kterých tento nový obor vyrůstá. Jsme přesvědčeni, že vydáním této knihy vyplňujeme mezeru, která v naší literatuře existuje. Lékařská etika jako obor se u nás v posledních dvanácti letech celkem zdárně rozvíjí, začínají být dostupné základní cizojazyčné texty, objevují se i původní české publikace. Tomuto procesu však chybí otevřená diskuze filozofických východisek, která stojí za různými tezemi lékařské etiky. Je tomu tak proto, že na rozdíl od zemí západní Evropy a Severní Ameriky, kde v posledních desetiletích myšlenkový vývoj a společenský dialog o různých ožehavých tématech pokračoval, ve střední a východní Evropě byl tento proces na dlouhou dobu zablokován. „Železná opona“ mezi státy tehdejšího socialistického bloku a západními demokraciemi byla v něčem propustnější, v něčem nepropustná. Odborné medicínské informace stejně jako vědecké poznatky z mnoha jiných oblastí k nám přicházely do určité míry nerušeně, avšak výměna informací v humanitních vědách, a to nejvíce ve filozofii, byla téměř úplně zastavena, protože zde byla přípustná pouze oficiální doktrína (marxizmus-leninizmus), ostatní byly podezřelé. Tato „státní filozofie“ postupně degradovala do podoby velmi zjednodušené ideologie, která již nebyla s to v jakékoli polemice obstát, a proto byla hájena jediným způsobem – žádnou polemiku prostě nepřipustit. Množství původních filozofických prací i překladů, které již byly vydány, dokládá, že filozofie sama má u nás v posledních dvanácti letech příznivější podmínky a snaží se je zhodnocovat. Její vážnost v obecném povědomí a ochota odborníků jiných profesí se filozofií vážně zabývat však rostou podstatně pomaleji. Věříme, že tato publikace pomůže probudit větší zájem o filozofickou reflexi mezi zdravotníky a snad i v širším okruhu přemýšlivých laiků.

Autoři

LITERATURA

1 TOULMIN, S. How medicine saved the life of ethics. *Perspectives in Biology and Medicine*, Vol. 25, 1982, No. 4, p. 736–750.

2 POSTMODERNÍ DOBA

Chceme-li uvažovat o současné filozofii, měli bychom si nejprve ujasnit, v jaké historické epoše vlastně filozofujeme. Jak ukážeme podrobněji dále, je to důležité proto, že v posledních desetiletích se skutečně mnohé změnilo jak v životním stylu lidí, tak i v jejich postojích a hodnotách. Změna je tak nápadná, že se dokonce hovoří o vstupu do nové epochy. Nejčastěji se tato nová epocha označuje jako **postmoderní doba,** v níž probíhá postmoderní myšlení, je tvořeno postmoderní umění a tápe nebo křepčí postmoderní člověk. Co je pro tuto dobu charakteristické, si nejlépe ukážeme, když vyjdeme z jejího názvu.

Termín postmoderní nás uvádí do určitého paradoxu. Když se žena oblékne pro slavnostní příležitost, mohou být její šaty zastaralé, klasické nebo moderní, v extrémnější podobě hypermoderní. Podobně v životním stylu se může člověk držet tradic, nebo být moderní či snad i hypermoderní. Co ale máme rozumět pod pojmem postmoderní, tedy co může být dál za modernitou? Termín postmoderní nás chce upozornit, že to, čeho jsme si tak cenili, a to, co bylo pro nás moderní, je nenávratně pryč. Proto je pro porozumění postmoderní době nutné uvažovat o tom, *co bylo nosným ideálem moderní doby* a ve kterých důležitých bodech tento ideál zklamal.

2.1 Projekt moderny

V kontextu debat o moderní a postmoderní době se často užívá termín **projekt moderny**. Co tímto termínem myslíme a kterého období se týká? Projekt moderny byl skutečně projektem. Ovšem ne ve smyslu jednoznačně definovaného plánu, který je někým přichystán k realizaci a schválen příslušnou institucí. Projekt moderny byl spíše vizí sdílenou mnoha vzdělanci své doby, vizí, o které většina z nich předpokládala, že bude akceptována a v dohledné době uskutečněna. Základem této vize byla *víra v lidské rozumové schopnosti*, které dokážou rozluštit všechna tajemství světa, člověk pak díky poznání přírodních zákonů bude schopen ovládnout přírodu a vybudovat pro sebe lepší svět. Každý krok dopředu v získávání nových poznatků a nových vhledů je ve své podstatě dobrý. *Při použití správné metody je poznávání*

světa objektivní, na lidské subjektivitě nezávislé [4]. Takovou správnou metodou schopnou přinášet spolehlivé a objektivní informace o světě se měla stát věda. To proto, že je založena na pozorování a měření, na výpočtech a na experimentu, její soudy jsou převážně induktivní, umožňuje poznávat svět racionálně, s vyloučením různých subjektivních motivů vycházejících z méně racionálních složek lidské psychiky. *Racionální a na vědecké metodologii založené poznání je pravdivé, důkazy obhajitelné a opakovatelností svých výsledků prokazatelné*, proto bude časem přijato všemi lidmi, a tak významným způsobem přispěje ke sjednocení lidstva.

Druhým důležitým motivem projektu moderny bylo *osvobození člověka jako jedince i jako lidského společenství*. Narůstající „osvobozování" moderního člověka mělo vycházet z racionálního ovládnutí světa. Porozumění přírodním principům a racionální výklad jevů v přírodě měly umožnit zbavit se omezení daných nejrůznějšími pověrami a dodat odvahu k postupnému osvobozování se od omezujícího vlivu náboženských názorů. Rozvoj techniky umožnil pohodlnější život, postupně zmírňoval rizika spojená s nedostatkem obživy a krok za krokem zmenšoval nebezpečí mnohých nemocí, přestože to na druhé straně zvyšovalo nepohodlí dané potřebou tyto zisky udržovat. Rozvoj dopravy a informatiky významným způsobem vymanil člověka z pevné vazby na regionální základ jeho existence. Demokratické uspořádání moderní společnosti otevřelo možnost pro racionální dohodu o tom, které hodnoty budou ve společnosti realizovány a jakým způsobem bude dosaženo stanovených cílů.

2.2 Zdroje moderního myšlení

Projekt moderny se prosadil a vnesl obrovské pozitivní (ale i negativní) změny do života novověkého člověka**.** Když zvažujeme, proč právě naše Euroatlantická civilizace dosáhla tak velikého pokroku, naše úvahy nás vedou *zpět k jejím civilizačním a myšlenkovým kořenům***.** Český filozof Jan Patočka zdůrazňuje ve svých pracích, např. v ***Kacířských esejích*** [14] velký význam zrodu antické filozofie, jejímž základem byla *reflexe, vždy znovu a znovu přezkoumávající existující teze a myšlenková východiska,* postup, kdy odpovědi vyvolávají hlubší otázky, a ty motivují ke kvalitnějším řešením, a to je situace dialogu. Na rozdíl od mýtů, které vždy již předem znají odpovědi na nejpalčivější lidské otázky, evropská filozofická tradice spočívá především

v kladení otázek a v propracovávání jejich nejvhodnějších formulací. Odpověď je vždy jenom provizorní, v každé době znovu a vlastním způsobem formulovaná. Historická zkušenost ukázala, že tímto způsobem je možné dosáhnout pozoruhodných výsledků. Opakované revize dosavadních východisek a nalezených řešení vedou ke koherentnímu obrazu světa, i nadále schopného dalšího vývoje. Vědomí nedokonalosti aktuálního modelu je mohutným stimulem pro nové reflexe, pro nové reformulace základních otázek a pro nové pokusy o jejich řešení. *Víra v možnost stálého pokroku v poznávání světa je hlavní ideou této linie evropského myšlení,* jakýmsi jejím motorem.

Důležitou součástí vize moderního člověka bylo *přesvědčení o dosažitelnosti apodiktické jistoty v poznání světa*. I pro toto přesvědčení můžeme hledat historické kořeny. Antická filozofie sice přináší možnost neustávajícího rozvoje, apodiktickou jistotu ale neskýtá. Bylo třeba hledat jinde. Významným základem evropské civilizace je křesťanství. *V kontextu křesťanského myšlení* je zakladatelem tohoto náboženství sám bůh. *Kristus byl vtělený bohem,* jeho sdělení jsou proto *nepochybně pravdivá*. I když Kristus sám (podobně jako Buddha nebo Sokrates) nesepsal žádné dílo, natož pak teologický traktát, byla v evangeliích zaznamenána řada jeho autentických výroků. Proto převládal názor, že je možné považovat evangelia za absolutně pravdivá sdělení. Vypreparovat z těchto sdělení pravdu o světě se zdálo být řešitelným úkolem**.** Kristus sám přece slíbil při plnění tohoto úkolu pomoc. A skutečně můžeme již od počátku rozvoje křesťanství pozorovat usilovnou snahu formulovat stále lépe evangelickou pravdu. Za vrchol snažení můžeme považovat ***Summu theologickou*** sepsanou **Tomášem Aquinským** (český překlad 1937–1940). Jde o skutečně fascinující dílo, o intelektuální gotickou katedrálu, ve které je vše vzájemně provázáno a racionálně a přehledným způsobem uspořádáno. Materiální i duchovní svět je popsán v souvislé jednotě a také místo člověka v řádu přírody i nadsmyslového světa je zde jasně argumentováno. V dalším vývoji evropského myšlení se ale ukázalo, že filozofie a teologie Tomáše Aquinského není jediným možným výkladem křesťanství. Již v l6. století, počínaje Lutherem, severní a severozápadní Evropa postupně opouští katolickou tradici a buduje vlastní věrouku vycházející z vlastního porozumění biblickým textům, anticipovanou Husem a husitstvím. Díky tomu se *objevuje řada výkladů, ne vždy vzájemně slučitelných*.

Na počátku moderní doby tedy stojí zklamání – univerzální a věčnou pravdu o člověku a o jeho světě se vykládáním biblických textů vydobýt nepodařilo. Ukázalo se, že duchovní vědy nepřinášejí takovou jistotu, jaká byla očeká-

vána. Ovšem opustit přesvědčení o dosažitelnosti apodiktické jistoty v poznání světa zřejmě nebylo snadné. Proto *ambice získat pravdu*, která by poskytovala jistotu, nebyla opuštěna, *byla přenesena* tam, kde se zdálo, že by mohla být uchopena, *do oblasti vědeckého poznání*.

Usilování učenců se pozvolna přesouvá z četby a interpretací textů do roviny *pozorování a experimentu*. Tento proces by bylo možno doložit řadou jmen. Nejvíce však v něm jako jeden ze zakladatelů nového trendu ve vědě proslul anglický lord kancléř **Francis Bacon** (1561–1626), který se proslavil uplatňováním tzv. **indukce**, jež umožňuje přechod od jednotlivých faktů k obecným závěrům. Z faktu, že všechny zjištěné prvky určité třídy mají jednu vlastnost, se stanoví závěr, že všechny prvky této třídy mají tuto vlastnost. Tato metoda je dnes tak běžná, že si již ani neuvědomujeme, jak převratná byla ve své době. Druhou pečetí, kterou Bacon vtiskl novověku, bylo přesvědčení, že člověk již nemůže nadále být ve vědeckém zkoumání pasivním pozorovatelem, ale musí poznávání aktivně iniciovat, pro což se ujal název **vědecký experiment**. Svět, o kterém se začíná mluvit jako o přírodě, před nás své taje nepředkládá jako dary před panovníka, nýbrž je před námi velmi důmyslně skrývá. A tak badatel po vzoru tehdejšího útrpného práva, které Bacon přímo zmiňuje, musí převzít roli vyšetřovatele. Aby tedy příroda nezapírala, musí být analogicky přezkoušena. Výslech takto vedený je *experiment*, ten přírodu zažene do kouta a ta pak už nezapírá. Úspěšného poznání, vědění, vědy se dosahuje tímto postupem. Skrytý motiv takového postupu je kupodivu explicitně vyjádřen samým Baconem větou: „Vědění je moc." Převážně pozitivní trvalé interpretace tohoto výroku způsobily to, že druhá strana mince (vědění pro moc) zůstala na staletí převážně utajena. Filantropickou interpretací se utajení úspěšně daří udržet vlastně až do dvacátého století.

Přeceniv ve vědě metodu indukce a nedoceniv matematickou formalizaci, nedokázal Bacon své nedohledné induktivní množiny sevřít do opravdu generalizující formule. Na tomto místě se otevírá nová možnost pro vědu, které se chopí a předznamená ji až do současnosti René Descartes. Jsou položeny základy matematické přírodovědy.

René Descartes žil v letech 1596–1650, latinsky byl nazýván Renatus Cartesius, což bylo v té době zvykem u osobností, jež byly ve velké vážnosti (odtud např. pojem karteziánské myšlení nebo titul Husserlova spisu ***Karteziánské meditace***). V dílech ***Rozprava o metodě*** [2], ***Úvahy o první filozofii*** a ***Principy filozofie*** dovádí *metodu pochybování* do závratného důsledku, když se ve sledu pochybností o veškerém poznání *jako nepochybné*

zjeví samo pochybující myšlení. To zakládá možnost nového založení filozofie na „já myslím“ nebo lépe na „sum“. Tuto možnost Descartes sám nerealizuje a spokojuje se pouze tím, že by nás Bůh přece ve věcech poznání neklamal. Neboli Descartes svět nejprve zboří, ale jen proto, aby jej opět jako stejný postavil. Spokojuje se tím, že v poznání jistota existuje. Zda si možnost, na kterou si sám již sáhl, neuvědomil, nebo si ji naopak uvědomil až příliš, to jest i s tím, že jeho doba by ji nestrávila, asi nebude nikdy jednoznačně objasněno a zůstane zahaleno tajemstvím. I v tomto je, zdá se, Descartes věren svému heslu: „Kráčím maskován.“ Takovou možnost se pokoušejí uskutečnit později např. Kant a Fichte. Sám Descartes půjde jinou cestou. Bůh nás neklame a my, naše myslící já, jsme vybaveni jaksi apriorně základními pravdami, což jsou pro Descarta matematické intuice, na nichž jsou založeny matematické postuláty. Zde je právě ta Descartova nedůslednost, v níž však pokládá základy pro moderní vědy. *Základy matematiky jsou tak průkazné, že nepotřebují důkazu*, prokazuje je intuice. Axiomy matematického myšlení jsou tak výroky, které není možno ověřit, protože neexistují žádné další výroky, které by byly ještě zásadnější, a jsou vlastně tak evidentní, že nepotřebují být dokazovány. Jejich pravdivost potvrzuje zkušenost a výsledky z nich odvozené. Prostě to funguje. To je model také pro ostatní vědy, pokud jde o to, jak jsou pojednány. Křižovatka na cestě vědy, z níž se vydává na triumfální pochod úžasných objevů a výsledků, je právě zde. Zde je rovněž začátek méně zjevné odvrácené tváře onoho triumfu, jehož prozatímního vrcholu jsme svědky.

Poznatelnost je opřena o vrozenou ideu nekonečného jsoucna a vrozenou schopnost poznání, to jest, že *poznávající je schopen rozkládat poznatky získané vjemy v jednoduché a jasné ideje, které jsou samy v sobě pochopitelné*. Z jasných idejí posléze skládáme pravdivý, rozumu (rozvažování) odpovídající, obraz věcí a světa. Postup „more geometrico“ (po geometricku) vychází ze stanovení axiomů a s pomocí pravidel odvozování dochází k dalším a dalším pravdivým poznatkům, výrokům. Descartes tak vlastně zahájil *matematickou (geometrickou) axiomatizaci přírody,* jako axiomata slouží zjevné pravdy, na něž poznávající rozum převádí všechny jevy; zde je počátek programu geometrizace vědění jako takového. Matematická přírodověda a z ní vyrůstající vědotechnika získala své základy. Děje lze od této chvíle převádět na přesné matematické vztahy a zachytit jako proces podřízený zákonitosti, kterou lze rovněž vyjádřit matematicky. Zároveň je možné stanovení průběhu děje, a dokonce jeho předvídání. Matematika před Descartem ještě neposkytovala vědě metodu pro zkoumání věcí.

Přestože věda nenaplnila Descartovu ambici, totiž aby člověk poznával jako bůh, celý svět v jednom pohledu, víme, že ve svém dalším vývoji věda dokonce překonala všechna očekávání do ní vkládaná. Byla vypracována *„objektivní" vědecká metodologie* a její systematická aplikace přinesla vysokou jistotu poznání, znovu a znovu potvrzovanou úspěchy při její aplikaci v lidské praxi. Když dnes přehlížíme vědecký, technický a technologický rozvoj v posledních třech staletích, objevujeme neustávající nárůst nejrůznějších možností pro moderního člověka, ale i trvající akceleraci celého procesu. Není divu, že věda a její úspěchy ovládly svět moderního člověka. Vědecký rozvoj opakovaně potvrzoval, že přesun zájmu od duchovních věd k vědecky zkoumatelným jevům, tedy k vědám exaktním, byl správný. Tato zkušenost se odrazila i ve filozofii.

Auguste Comte (1798–1857), zakladatel **pozitivizmu,** byl jeden z prvních, kdo programově odmítl metafyzické tázání a vědu prohlásil za jedinou validní metodu poznávání světa. Věda i filozofie by měly vycházet z daností, z faktů. Poznaná a konstatovaná fakta se můžeme pokusit uspořádat podle určitých zákonů, z poznaných zákonitostí pak můžeme předvídat budoucí jevy. Své jednání můžeme přizpůsobit poznaným zákonitostem a svým předpovědím, které z nich vycházejí. *Smyslem každé vědy je vědět, abychom mohli předvídat*. Comte odmítl všechny úvahy a všechna tázání, která překračují pozitivní skutečnost. Slovo pozitivní má ve francouzštině tři významy. Pozitivní je něco skutečného na rozdíl od něčeho neskutečného, pozitivní je to, co je smysluplné, užitečné a správné (na rozdíl od nesmyslného, neužitečného a nesprávného), a konečně i to, co můžeme jednoznačně definovat a co je jisté (např. pozitivní právo). Comte užívá termín pozitivní ve všech těchto třech významech. Proto se jeho *pozitivizmus přidržuje pouze faktické skutečnosti, tedy daných faktů*, zabývá se výhradně tím, co je užitečné pro společnost a drží se pouze toho, co lze přesně definovat. V tomto procesu filozofii přísluší místo nikoli v čele, ale v týlu, jako disciplíně, která dává vědám logickou strukturu jakožto metodologie.

Podle Comta prochází vývoj lidského myšlení jak v jednotlivém člověku, tak i v celém lidstvu vždy třemi etapami. V *teologickém stadiu*, které také prochází třemi vlastními stadii (animizmus, polyteizmus a monoteizmus), člověk hledá první příčiny a poslední cíle a podle analogie se svým vlastním jednáním věří, že za každým procesem je ukryta zvláštní živá vůle (duch, bůh). V *metafyzickém stadiu* člověk místo nadpřirozených sil předpokládá abstraktní síly a entity a užívá abstraktní pojmy. Teprve v *pozitivním stadiu* člověk opouští snahu porozumět pravé podstatě věcí a zabývá se fakty a vztahy

mezi nimi. Comte je též zakladatelem nové vědy, vědy o procesech ve společenském životě druhu, vytvořil i název pro tuto novou vědu – **sociologie.** Až celá lidská společnost dospěje do pozitivního stadia, opustí všechny teologické a metafyzické principy, vedoucí duchovní instancí bude rada pozitivních filozofů a sociologů, a moc bude svěřena do rukou hospodářských odborníků: bankéřů, obchodníků, továrníků a statkářů. I z tohoto krátkého seznámení s Augustem Comtem vyplývá, že si můžeme klást otázku, nakolik se od metafyzických předsudků oprostil Comte sám a kolik předpokladů je v jeho východiscích.

Filozofie Comta brzy získala řadu aktivních zastánců. Z jeho četných následovníků zaslouží zmínku alespoň **Herbert Spencer** (1820–1903). Tento anglický filozof, který si osvojil několik vědních oborů, vychází ze stejných předpokladů – i on odmítá zabývání se metafyzickými problémy, *úkolem člověka je vnést řád do poznaných a popsaných jevů*. Již několik let před veřejným vystoupením Charlese Darwina formuloval *myšlenku vývoje* a užíval termíny jako „boj o existenci" a „přežití nejzdatnějších". Zákon vývoje je dle Spencera dynamickým principem veškeré skutečnosti. Pokračoval v *rozvíjení sociologie* a k tomu účelu shromáždil rozsáhlý faktický materiál. Z jeho úvah o uspořádání lidské společnosti je pozoruhodná kritika myšlenky socializmu. Státní socializmus by brzdil přirozenou soutěživost, a to by za několik generací způsobilo úpadek celé společnosti. Pokusy státu řídit složitý hospodářský organizmus by vedly k vládě státní byrokracie, která by ochromila veškerý vývoj. Individuální svoboda je pro Spencera nejvyšší hodnotou.

Ve dvacátém století se pozitivistická filozofie dále rozvíjí, od konce devatenáctého století již pod názvem **novopozitivizmus.** Základní východiska jsou obdobná, důležitou úlohu v novopozitivizmu zaujímá logika a problém řeči. Novopozitivistickou filozofii rozvíjí řada filozofů, nutno jmenovat především **Bertranda A. W. Russela** (1872–1970), významná byla skupina filozofů spolupracujících v rámci **Vídeňského kruhu** (1929–1938), jehož činnost byla násilně přerušena po záboru Rakouska Německem. Nejvýraznější představitelé Vídeňského kruhu jsou **Rudolf Carnap** (1891–1970) a volně příslušející **Ludwig Wittgenstein** (1899–1951). Novopozitivizmus má různé varianty, ty však mají jednu sjednocující linii, kterou vyjádřil Wittgenstein ve svém ***Traktátu logicko-filozofickém*** [22]: „Soubor pravdivých vět je soubor přírodních věd. Filozofie není přírodní věda. *Smyslem filozofie je logické objasňování myšlenek*. Filozofie není věda, nýbrž činnost. Výsledkem filozofie nejsou ‚filozofické věty', nýbrž objasnění vět." Zakladatel vídeňského kruhu **Moritz Schlick** míní názorem,

že úkolem filozofie je hledat a objasňovat smysl tvrzení a otázek, něco podobného.

Poněkud stranou tohoto vývoje stojí rakouský a později anglický filozof vědy **sir Karl R. Popper** (1902–1994), jehož filozofický postoj se nazývá **kritický racionalizmus.** Kritika Karla Poppera se týká především vědecké metodologie. Ve své knize ***Logika vědeckého zkoumání*** [17] *popírá jistotu induktivního potvrzení vědeckých hypotéz*. Užívá jednoduchý příklad: Ani tisíc pozorovaných labutí nedokazuje s plnou jistotou, že všechny labutě jsou bílé. Není způsob, jak vyloučit možnost, že další labuť, se kterou se setkám, bude černá. Za důležitější proces než potvrzování hypotéz považuje jejich *falzifikaci*. To je cesta, kterou věda pokračuje dopředu. Z tohoto hlediska je vědecká pouze ta hypotéza, která je formulována tak, aby byla popřípadě falzifikovatelná. Příkladem nevědecké hypotézy je idea boha, protože ji nelze vědecky ani potvrdit, ale hlavně ani vyvrátit. Svou nedůvěru vůči možnosti prokázat platnost vědeckých induktivních hypotéz aplikoval K. Popper i na společenské procesy a systémy. Ve své dvoudílné knize ***Otevřená společnost a její nepřátelé*** [18] odmítá všechny snahy konstruovat společnost podle nějakého předchozího plánu (jak se o to ve dvacátém století snažily zejména fašizmus a komunizmus). To vždy nutně vede k potlačování svobody jedince, kterému je vnucováno jemu často cizí pojetí dobrého života. *Neustálé kritické přezkoumávání hypotéz není potřeba jenom ve vědě, ale i ve společenských naukách a v politice*. Fungování společnosti je přiměřenější postupně napravovat existující konkrétní nedostatky a nespravedlnosti, tak jak se samy vynořují.

2.3 Moderní doba ve dvacátém století

Pozitivizmus není pouze odbornou záležitostí filozofů, logiků a metodologů vědy, v širším pojetí znamená určitý životní postoj, který spočívá na výše naznačených základech: odmítnutí všech metafyzických otázek jako neřešitelných pseudoproblémů a omezení zájmu na „pozitivní“ danosti, tedy na verifikovatelná fakta a na to, co je jednoznačné a jednoznačně definovatelné. Někdy se pro podobný postoj užívá termín **scientizmus**. Ten označuje přesvědčení, že věda je jedinou metodologií kompetentní k poznávání a k popisu světa. Kromě přesvědčení o všemocnosti vědy je uznáváno pouze matematicko-přírodovědné poznání, pro které je doporučující jeho neosobnost, raci-

onálnost, empiričnost, formalizovatelnost a zejména kvantifikovatelnost. Pozitivizmus a scientizmus jako životní postoje postupně stále více ovládají myšlení lidí konce devatenáctého a větší části dvacátého století. Vzhledem k obrovským úspěchům, které v té době dosahuje věda a vědecký způsob myšlení, je tento vývoj srozumitelný. V hranicích pozitivitizmu a scientizmu se ve dvacátém století pohybuje větší část vědců, vědecký svět se stal společenstvím lidí sdílejících společný model světa. Americká socioložka **Renée Foxová** [3] s úsměvem (ale i s respektem) *přisuzuje vědeckému společenství některé rysy náboženských sdružení*. Rozpoznává zde specifickou obřadnost při setkávání na vědeckých konferencích, iniciační rituály, a dokonce i určitou dogmatiku. Prestiž vědců byla ve dvacátém století vysoká. Pozitivistická východiska začala být uplatňována i v ekonomice, jak v teorii, tak i v řízení velkých ekonomických subjektů. Vědecký základ deklarují i dvě totalitní ideologie dvacátého století, **fašizmus** a **komunizmus** [13]. Název jednoho z pilířů komunistické ideologie, **vědecký komunizmus,** to jasně dokumentuje. Ale i fašizmus využíval a zneužíval některé prvky vědeckého (dnes bychom spíše řekli pseudovědeckého) myšlení. Rasová teorie užívala vědeckou argumentaci. Pro nás dnes překvapivá ochota německých lékařů realizovat tzv. norimberské zákony, které nařizovaly usmrcení lidí s těžkým mentálním postižením nebo jejich sterilizaci, byla do značné míry dána jejich pozitivistickým světovým názorem, redukujícím fenomén člověka na jeho biologickou složku. V té době mnoho lékařů, biologů, sociologů a politiků na celém světě věřilo, že by bylo dobré a užitečné pečovat o kvalitu lidského druhu podobným způsobem jako o jiné živočišné druhy: nekvalitní jedince k reprodukci nepřipustit, a naopak úspěšné jedince a nositele kvalitní genetické vybavenosti vést k ochotě mít co největší rodinu.

Zvulgarizovaná pozitivistická východiska můžeme rozpoznávat i v **konzumerizmu.** Konzumní člověk zaměřuje v duchu pozitivistické filozofie svou pozornost a svůj zájem na věci materiálního světa, na věci počitatelné a měřitelné, problémy smyslu života a hodnotové orientace nechává jako neřešitelné stranou.

2.4 Kritické reflexe moderní doby

Ve dvacátém století působí řada filozofů, kteří upozorňují na slabiny pozitivistického a scientistického světového názoru a hledají alternativní řešení.

Mezi prvními z nich můžeme jmenovat **Edmunda Husserla** (1859–1938), rodáka z Prostějova. Svou fenomenologií otevřel cestu novému způsobu filozofického myšlení, kdy všechny předpoklady věd je nutné podrobit *epoché*, tj. dát do závorek, protože nejde o dostatečné evidence. Zejména ve své knize ***Krize evropských věd*** [10] podává zasvěcený výklad mezí „pozitivistické redukce ideje vědy na pouhou vědu o faktech". Píše: „V našich životních úzkostech, jak slyšíme, nemá nám tato věda co říci. Zásadně vylučuje právě ty otázky, které jsou za našich neblahých časů nejpalčivějšími otázkami pro člověka, vydaného nejosudnějším převratům: vylučuje otázky o smyslu nebo nesmyslnosti celé lidské existence" (s. 27–28).

Nejslavnější žák E. Husserla **Martin Heidegger** (1889–1976) pokračuje v této linii a jednou z hlavních myšlenek jeho díla [8] je *neredukovatelnost fenoménu člověk na „jsoucno mezi jsoucny"*. Tím, že je člověk na svém bytí zainteresován a je schopen svobodně rozvrhnout některé možnosti svého života, liší se od všech ostatních tvorů, a především se tak vymyká z předmětného jsoucna. Především zde Heidegger nachází **meze vědecké redukce**, jakož i generalizace vědecky verifikovatelných faktů o člověku. Žák obou těchto myslitelů, fenomenologa Husserla a fundamentálního ontologa Heideggera, český filozof **Jan Patočka** (1907–1977), pokračuje v této linii myšlení. Přesvědčivým způsobem ukazuje, že člověk si v každé době tvoří obraz světa, ve kterém žije, ten nikdy nevystihuje celou skutečnost v celé její konkrétnosti a živosti, a je proto s dobou překonáván a dříve či později revidován. Dominujícím modelem světa se v 19. a 20. století stal tzv. *přírodovědný model světa stojící na vědecké redukci* (věda přináší fakta o věcech vědecky studovatelných) a na matematické abstrakci prostoru a času. Patočka ukazuje, že člověk ve skutečnosti nežije ve vědecky traktovaném světě, ale žije *svůj vlastní přirozený svět* [16]. Ve dvacátém století, kdy vědecký pokrok již tolik nefascinuje a stává se samozřejmou součástí života moderního člověka, narůstá rozpor mezi převládajícím přírodovědným modelem světa a světem skutečně žitým. Žitý svět se jeví být mnohem barvitějším než svět konstruovaný v mezích reduktivní vědecké racionality. Rozpor mezi oběma světy pak lidé často řeší odklonem od omezující racionality k nejrůznějším formám iracionality.